

Maatschappelijke achterstanden van de toekomst

Maatschappelijke achterstanden van de toekomst

mevrouw dr. L. Sontag (PON)

mevrouw J. den Hartog MSc (PON)

mevrouw drs. L. Muller (IVA)

mevrouw drs. E. van den Reek (IVA)

Deze uitgave werd gemaakt in samenwerking met het IVA, Tilburg.

© 2009 PON, kennis in uitvoering

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het PON. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

Vermenigvuldiging en publicatie in een andere vorm dan dit rapport is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van het PON.

PON

Postbus 90123

5000 LA Tilburg

Telefoon: (013) 535 15 35

Fax: (013) 535 81 69

E-mail: info@hetpon.nl

Internet: www.hetpon.nl

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Achtergrond	7
1.2 Het onderzoek	9
1.2.1 Onderzoeksopzet	9
1.2.2 Expertraadpleging	10
1.2.3 Interactieve raadpleging experts	11
1.3 Leeswijzer	11
2 Resultaten expertraadpleging	12
2.1 Trends en ontwikkelingen	12
2.1.1 Globalisering	12
2.1.2 Informatisering	13
2.1.3 Complexe netwerksamenleving	14
2.1.4 Overige trends	14
2.2 Eisen aan burgers en samenleving	15
2.3 Risicogroepen	18
2.4 Rol onderwijsbeleid	20
3 Interactieve raadpleging van experts: de webdiscussie	23
3.1 Ontwikkeling scenario's	23
3.2 De webdiscussie	27
3.2.1 Reacties op scenario 'Flexibele generalisten'	27
3.2.2 Reacties op scenario 'Excellente specialisten'	28
4 Conclusies	29
Bijlage 1: Gesprekspartners expertraadpleging	33
Bijlage 2: Deelnemers interactieve webdiscussie	34

Samenvatting

De Onderwijsraad zal dit jaar een verkenning uitvoeren naar maatschappelijke achterstanden van de toekomst. De klassieke achterstandsfactoren zijn bekend, namelijk geslacht, sociaal milieu, etniciteit en regio. De laatste jaren zijn hierin echter ontwikkelingen waarneembaar. De verkenning van de Onderwijsraad concentreert zich rond de verschuivingen die zich in de komende 10 tot 15 jaar zullen voordoen op het gebied van achterstandsgroepen en achterstandsdimensies: wat zijn de achterstandsgroepen van de toekomst en op welke achterstandsdimensies loopt Nederlands als geheel risico (in vergelijking met andere landen)?

In dit kader hebben het PON en IVA in opdracht van de Onderwijsraad een verkennend onderzoek uitgevoerd waarin meningen van experts, indien mogelijk empirisch onderbouwd, rondom mogelijke nieuwe achterstandsgroepen en -dimensies verzameld zijn. Het onderzoek bestond uit twee opeenvolgende fasen. Naast de individuele raadpleging van experts is tevens een webdiscussie georganiseerd.

De vragen aan de experts hadden betrekking op vier onderwerpen: maatschappelijke ontwikkelingen en trends, daaraan gerelateerde competenties in de toekomst, verschuivingen in risicogroepen en de rol van het onderwijs(beleid).

De belangrijkste ontwikkelingen die de experts signaleren hebben betrekking op de globalisering (een toenemende oriëntatie op Azië), informatisering (verdere opkomst van nieuwe media) en complexiteit van de samenleving (de ontwikkeling naar een netwerksamenleving waarin vaste en vertrouwde structuren doorbroken worden). Daarnaast signaleren de gesprekspartners ontwikkelingen op het gebied van de rolverdeling tussen mannen en vrouwen (meer aandacht voor verdeling arbeid en zorg), migranten (diversiteit in taalproblematiek) en de arbeidsmarkt (de verschuivingen in de vraag naar bepaalde beroepen en vakgebieden op de arbeidsmarkt en het verdwijnen van werk dat via 'een draadje' gedaan kan worden).

De ontwikkelingen richting globalisering, informatisering en de netwerksamenleving stellen eisen aan de burgers op het gebied van kennis en oriëntatie op andere culturen, burgerschap, informatieverwerkingsvaardigheden, sociale vaardigheden en soft skills. Deze vaardigheden worden steeds belangrijker om een bestaan op te kunnen bouwen. Burgers moeten een proactieve houding aannemen en flexibel kunnen inspelen op de steeds veranderende eisen van de samenleving, bijvoorbeeld door je de competenties van een ander vakgebied eigen te maken dan waarvoor je bent opgeleid.

De bestaande achterstanden van bepaalde maatschappelijke groepen zullen volgens de experts niet veel verminderen. Met name etniciteit en sociaal economische status (SES) blijven hardnekkige achterstandsfactoren. Daarnaast lopen vooral mensen die de vaardigheden missen om in de complexe, internationaal georiënteerde en onzekere maatschappij van de toekomst te functioneren het risico op maatschappelijke achterstand. Een nieuwe kwetsbare groep wordt gevormd door leerlingen die niet 'passen' in het huidige onderwijssysteem en de gebruikelijke werkwijze op scholen.

Volgens de deskundigen kan het onderwijs op vele manieren een rol spelen in het voorkomen van maatschappelijke achterstanden in de toekomst. Het onderwijs zou flexibeler moeten zijn en meer variatie in breedte en lengte van opleidingen bieden. Ook zou er op school meer aandacht moeten zijn voor oriëntatie op andere culturen en, in samenwerking met werkgevers, beroepen van de toekomst, ook al is onduidelijk welke beroepen er in de toekomst zullen worden gevraagd. De overheid zou weer meer regie moeten nemen over het onderwijs en de zorg voor leerlingen moet weer op het juiste niveau onderwerp van gesprek worden.

Op basis van de resultaten van de gesprekken zijn twee mogelijke toekomstscenario's beschreven, namelijk: 'flexibele generalisten' en 'excellente specialisten'. Deze twee scenario's zijn in een webforum aan deskundigen voorgelegd waarin zij aan de hand van enkele vragen konden reageren op de scenario's en op elkaar. Deze discussie concentreerde zich op het belang van verwerven van (technologische) kennis en kennisdeling, maar ook op het scheppen van kansen voor excellente leerlingen door het bieden van flexibel onderwijs dat aansluit bij de intrinsieke belangstelling van de jeugd.

In het laatste hoofdstuk van dit rapport wordt ingegaan op een drietal thema's die uit het onderzoek naar voren komen en die volgens de onderzoekers ook in vervolgdiscussies een rol kunnen spelen. Het gaat om flexibiliteit (zowel voor mensen als voor systemen), de positie van samenleving en individu (wie staat centraal) en ontwikkelingen op de arbeidsmarkt (waar leiden we voor op).

1 Inleiding

De ontwikkeling van de kenniseconomie en de toenemende mondialisering hebben gevolgen voor het dagelijks leven in Nederland. Er is bovendien een verschuiving gaande van een verzorgingsstaat naar een maatschappij waarin actieve participatie van burgers voorop staat. Zowel voor het functioneren van individuele burgers in de Nederlandse samenleving als voor het goed functioneren van de samenleving worden hoge eisen gesteld aan de competenties van burgers. Binnen onze samenleving wordt het succesvol afronden van een opleiding en het hebben van een goed diploma (en het onderhouden van kennis in het kader van 'een leven lang leren') steeds belangrijker geacht voor het verkrijgen van een positie op de arbeidsmarkt en maatschappelijk succes op latere leeftijd. Het is in het belang van de maatschappij dat het talent in de samenleving niet verspild wordt. Toch krijgt niet elke burger de kans om zich optimaal te ontwikkelen. Al decennia lang worden dezelfde achterstandsgroepen onderscheiden: meisjes, leerlingen uit de lagere sociaaleconomische milieus en leerlingen van niet-westerse afkomst. Over de klassieke achterstandsgroepen adviseerde de Onderwijsraad reeds meerdere malen eerder in 'Wat 't zwaarst weegt, een nieuw aanpak voor achterstandbeleid' (2001) en in een vervolgadvisie daarop 'Over leerlingen en schoolgewichten' (2002). Bovendien adviseerde de Raad diverse keren over het voorkomen van achterstanden bij verschillende groepen. Nieuwe achterstanddimensies signaleerde de raad ook, maar daarover werd nog niet eerder geadviseerd.

1.1 Achtergrond

In de klassieke onderzoekstraditie naar achterstandsproblematiek zijn vooral patronen in kaart gebracht waarbij sociaal economisch milieu, etniciteit en sekse een grote rol spelen in het ontstaan van achterstand (zowel in het onderwijs als later in de maatschappij). In de loop van de tijd zijn allerlei nuances opgetreden in de relatie tussen deze factoren en onderwijsachterstand (en uiteindelijk maatschappelijke achterstand). Zo wordt tegenwoordig in de gewichtenregeling in het onderwijs het onderscheid tussen allochtone en autochtone leerlingen niet meer gehanteerd en wordt alleen gekeken naar het opleidingsniveau van de ouders. Het aantal ouders met een laag opleidingsniveau is wel afgenomen, maar de capaciteiten van verschillende groepen leerlingen blijken toch niet optimaal te worden benut. Er zijn mogelijk meer verschuivingen in 'oude' factoren en er zijn mogelijk nieuwe achterstandsgroepen of dimensies ontstaan die achterstand in onderwijsprestaties en maatschappelijk functioneren kunnen 'voorspellen'. Een groepering die weliswaar al langer in de belangstelling staat vanwege onderwijsachterstanden, maar waar tot nu toe weinig beleidsaandacht voor is, zijn de Molukkers. Een recent gepubliceerd onderzoek¹ laat zien dat meer dan de helft van de Molukse jongeren in Noord-Brabantse gemeenten geen of geen goede startkwalificatie voor de arbeidsmarkt haalde.

¹ Dorrestein, A. (2009). Klaar voor de start. Onderzoek naar de arbeidssituatie van Molukse jongeren in Noord-Brabant. Tilburg: PON.

De Onderwijsraad noemt zelf een aantal mogelijke nieuwe dimensies, zoals digitalisering, probleemoplossend vermogen en informatieverwerking. Daarnaast zijn er mogelijk andere vaardigheden die, indien men er niet over beschikt, kunnen leiden tot maatschappelijke achterstand. Het gaat bijvoorbeeld om sociaal-emotionele en communicatieve competenties, maar ook competenties op het gebied van ondernemendheid en duurzaam gedrag. Het kan ook gaan om opvoedingscompetenties van ouders. Uit de vele onderzoeken en bestaande wetenschappelijke en populaire bronnen rondom achterstandsproblematiek zijn nog meer aanwijzingen te vinden omtrent het bestaan van relatief 'nieuwe' achterstandsdimensies, in diverse sectoren van de samenleving. In de categorie sociale achtergrond gaat het bijvoorbeeld om eenoudergezinnen (zie de diverse publicaties van Dronkers), armoede (Kinderen in tel, 2009)², en uithuisplaatsing van kinderen (Zeijl, 2005)³. In de categorie gezondheid gaat het bijvoorbeeld om gedrags- en psychiatrische problemen of fysieke gezondheid (mensen met een functiebeperking moeten zich extra inspannen om zich als competente burgers te presenteren) (den Brok, 2008)⁴. Verder kan nog gewezen worden op systeemkenmerken: welke bijdrage leveren de omstrede vroege selectie in het Nederlandse onderwijs, leerkrachtverwachtingen, de geconstateerde onder advisering, de verschillende vormen van nieuw leren (wat vooral bij jongens achterstand lijkt te veroorzaken) en de toegenomen taligheid van het rekenonderwijs voor het ontstaan van maatschappelijke achterstanden? Het hardnekkige probleem van voortijdig schoolverlaters speelt ook een rol in het debat rondom maatschappelijke achterstand. Voortijdig schoolverlaters komen onder andere vaker uit arme gezinnen en wonen vaker in probleemwijken (Herweijer, 2008)⁵.

Een eenmaal opgelopen onderwijsachterstand (in termen van het ontbreken of gebrekkig beheersen van bepaalde competenties) hoeft zich overigens niet altijd te vertalen in een maatschappelijk probleem. Dat is mede afhankelijk van de eisen die de maatschappij aan haar burgers stelt en het maatschappelijk belang dat wordt gehecht aan het bezitten van bepaalde competenties. Een achterstand in de samenleving op het gebied van omgaan met computers kan een maatschappelijk probleem worden als de maatschappij onvoldoende werknemers kan vinden om in vacatures die om deze competenties vragen te voorzien en ze daardoor uit het buitenland moet aantrekken. Deze achterstand hoeft zich overigens niet bij de gehele bevolking voor te doen, maar kan zich manifesteren bij een specifiek deel van de bevolking. Een ander voorbeeld daarvan is de beheersing van het Engels in onze samenleving. Op het moment dat het maatschappelijk belang hiervan groot is (bijvoorbeeld met het oog op de mondiale positie van onze samenleving en het ontstaan van vacatures in het buitenland), en de kennis van de Engelse taal is slecht (bijvoorbeeld doordat bepaalde groeperingen niet hebben gekozen voor een opleiding waar zij Engels leren), dan kan dit leiden tot een maatschappelijke achterstand van deze groepen en uiteindelijk uitmonden in een maatschappelijk probleem (wij kunnen onze mondiale positie niet handhaven). Maar als de maatschappij geen belang hecht aan contacten met het buitenland en de kennis van het Engels dus ook niet vereist is, zal het ontbreken van deze competenties ook niet leiden tot een maatschappelijk probleem.

² Bron: www.kinderenintel.nl.

³ Zeijl, E. e.a. (2005). Kinderen in Nederland. Den Haag: SCP. Uit huis geplaatste kinderen blijken minder goed te functioneren binnen het onderwijs en blijken relatief vaker voortijdig af te haken.

⁴ Brok, den Y., R. Lammerts (2008). Gehandicapt en geëmancipeerd. Verwey Jonker.

⁵ Herweijer, L. (2008). Gestruikeld voor de start. Den Haag: SCP.

Zowel in de eisen die de maatschappij aan haar burgers stelt als in het belang dat de maatschappij hecht aan bepaalde competenties treden steeds verschuivingen op, waardoor ook verschuivingen binnen bestaande achterstandsgroepen kunnen optreden, maar ook nieuwe achterstandsgroepen kunnen ontstaan. Om een ander voorbeeld te geven: een verschuiving in het maatschappelijk belang ten aanzien van sociale participatie kan er bijvoorbeeld ook voor zorgen dat achterstanden van bepaalde groepen kleiner worden en van andere groepen juist groter.

Een toenemend belang van het bezitten van sociale competenties zou bijvoorbeeld gunstiger kunnen uitpakken voor vrouwen dan voor mannen. Deze verschillen kunnen ook nog regionaal bepaald zijn, in gebieden waar mensen meer op elkaar aangewezen zijn, is het maatschappelijk belang van sociale participatie groter en daarmee ook de behoefte aan sociale competenties.

De focus van het door de Onderwijsraad gewenste onderzoek ligt op maatschappelijke achterstanden van de toekomst, in het bijzonder op maatschappelijke achterstanden die het gevolg zijn van onderwijsachterstanden en die naar verwachting uitmonden in een maatschappelijk probleem.

1.2 Het onderzoek

De Onderwijsraad zal dit jaar een advies uitbrengen over maatschappelijke achterstanden van de toekomst. Opgenomen in dit advies zijn nieuwe opkomende achterstandsdimensies die, naast de klassieke achterstandsdimensies sociaal economisch milieu, etniciteit en sekse, nu of in de toekomst maatschappelijke achterstand teweeg zouden kunnen brengen. In dit kader hebben het PON en IVA in opdracht van de Onderwijsraad een verkennend onderzoek uitgevoerd waarin meningen van experts, indien mogelijk empirisch onderbouwd, rondom mogelijke nieuwe achterstandsdimensies verzameld zijn. Het door de Onderwijsraad gewenste onderzoek heeft zich gericht op het in kaart brengen van mogelijke indicatoren voor toekomstige maatschappelijke achterstandsgroepen en -dimensies die een relatie hebben met onderwijsachterstand.

De volgende adviesvragen zijn bij aanvang van het onderzoek door de Onderwijsraad geformuleerd:

- 1 Wat zijn achterstandsgroepen van de toekomst (over 10-15 jaar, dus rond 2020-2025)?
- 2 Op welke achterstandsdimensies loopt Nederland als geheel risico (in vergelijking met andere landen)?

Deze vragen kunnen niet beantwoord worden zonder zicht te hebben op de ontwikkelingen en trends die bepalen wat de Nederlandse samenleving over 10 tot 15 jaar nodig heeft om (internationaal) te kunnen functioneren. Hoewel de Onderwijsraad niet expliciet vraagt om deze ontwikkelingen in kaart te brengen, geeft het onderhavige onderzoek hier wel inzicht in.

1.2.1 Onderzoekopzet

Bij de opzet van het onderzoek is er rekening mee gehouden dat de raad zelf een literatuuronderzoek rondom het thema maatschappelijke achterstanden van de toekomst zou uitvoeren. Dit onderzoek heeft zich daarom alleen gericht op de input van experts, als aanvulling op de bestudeerde literatuur. Het onderzoek bestond uit twee fasen die elkaar in de tijd opvolgden. Naast de individuele raadpleging van

experts is tevens een gedachtewisseling tussen experts georganiseerd. De individuele consultatie van de experts diende als input voor de ontwikkeling van twee scenario's. Deze scenario's zijn vervolgens voorgelegd in een interactieve raadpleging van (andere) experts. In paragraaf 1.2.2 en 1.2.3 worden de twee onderzoeksfases verder toegelicht.

1.2.2 Expertraadpleging

Om een zo breed mogelijk beeld te krijgen zijn experts geselecteerd die verschillende disciplines vertegenwoordigen zoals onderwijssociologie, opleidingskunde, migratievraagstukken, (bedrijfs)economie, jeugd(gezondheids)zorg, et cetera. Binnen deze disciplines zijn deskundigen gevraagd die naar verwachting - binnen hun expertise terrein - beschikken over de (internationale) 'state-of-the-art' kennis en een toekomstvisie met betrekking tot onderwijsachterstanden, maatschappelijke achterstanden en maatschappelijke problemen. Ondanks verschillende pogingen is het helaas niet gelukt om ook een deskundige op het gebied van cognitie en leren aan het onderzoek te laten deelnemen. In overleg met de Onderwijsraad werd een lijst met deskundigen opgesteld. In bijlage 1 is een overzicht van de gesprekspartners opgenomen.

Voor de gesprekken werd een interviewleidraad opgesteld die vooraf besproken is met de Onderwijsraad. De experts ontvingen, na toezegging van deelname aan het onderzoek, deze leidraad met vragen per e-mail zodat zij zich konden voorbereiden op het gesprek dat circa één à anderhalf uur duurde. Tijdens het gesprek kwamen de volgende vragen aan de orde:

- 1 Kunt u, vanuit uw expertise/vakgebied, aangeven welke ontwikkelingen en trends zullen bepalen hoe de maatschappij er over 10 tot 15 jaar, dus anno 2025, uit ziet? Het gaat niet alleen om (blijvende) trends en ontwikkelingen die nu al zijn ingezet, maar ook om die u in de nabije toekomst verwacht. Kunt u uw verwachtingen ook empirisch onderbouwen (bijvoorbeeld op basis van (inter)nationaal onderzoek)?
- 2 Kunt u deze verwachtingen vertalen naar de eisen die de maatschappij dan aan haar burgers zal stellen? Over welke vaardigheden dienen zij te beschikken om in de maatschappij van de toekomst te kunnen functioneren? Op welke achterstandsdimensies loopt Nederland daarbij het meeste risico?
- 3 Zijn er bepaalde groepen burgers die risico lopen om niet te kunnen voldoen aan deze toekomstige verwachtingen? En zijn er groepen die mogelijk niet de kans krijgen om hun talenten te ontwikkelen? En zijn er daarbinnen nog specifieke subgroepen aan te wijzen die meer risico lopen dan anderen?
- 4 Welke rol kan het onderwijs(beleid) volgens u spelen bij het oplossen of voorkomen van toekomstige achterstanden?

De vragen werden met opzet algemeen gesteld, zodat iedere expert deze vanuit zijn eigen expertise heeft kunnen beantwoorden. Gedurende het expertinterview bestond vanzelfsprekend wel de mogelijkheid om specifieke vragen aan gesprekspartners voor te leggen. Experts zijn erop gewezen om voorbij de economische crisis te denken.

1.2.3 Interactieve raadpleging experts

In de eerste fase van het onderzoek, de expertraadpleging, werden gesprekken gevoerd met negen experts van verschillende organisaties over hun visie op maatschappelijke achterstanden van de toekomst. De uitkomsten van deze individuele gesprekken zijn vervolgens gebruikt om een aantal toekomstscenario's te schetsen welke de input voor de interactieve webdiscussie vormden. Deelname aan de interactieve raadpleging betekende dat experts gevraagd werd te reageren op deze scenario's en op de reacties van anderen. Experts die hun bijdrage leverden op de online discussie, deden dat niet anoniem. Voor het interactieve deel van het onderzoek werden - naast de individueel bevroegde experts - ook andere experts benaderd. In bijlage 2 is een overzicht opgenomen van de deelnemers aan deze discussie.

Door tijdgebrek hebben helaas niet alle experts die hun medewerking hadden toegezegd een bijdrage kunnen leveren aan de webdiscussie. Uiteindelijk hebben vijf deskundigen gereageerd op de scenario's en op elkaar.

Hiermee is naar verwachting meerwaarde verkregen ten opzichte van het inventariseren van losse verwachtingen.

1.3 Leeswijzer

Dit rapport is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 wordt verslag gedaan van de individuele gesprekken met de experts. In hoofdstuk 3 wordt de ontwikkeling van de scenario's beschreven en de webdiscussie die is gehouden naar aanleiding van deze scenario's. Tenslotte wordt in hoofdstuk 4 teruggeblikt op enkele opvallende resultaten van het onderzoek.

2 Resultaten expertraadpleging

In dit hoofdstuk wordt verslag gedaan van de gesprekken die met de experts zijn gevoerd. Bij de gesprekken zijn onderstaande vragen leidend geweest:

- 1 Kunt u, vanuit uw expertise/vakgebied, aangeven welke ontwikkelingen en trends zullen bepalen hoe de maatschappij er over 10 tot 15 jaar, dus anno 2025, uit ziet? Het gaat niet alleen om (blijvende) trends en ontwikkelingen die nu al zijn ingezet, maar ook om die u in de nabije toekomst verwacht. Kunt u uw verwachtingen ook empirisch onderbouwen (bijvoorbeeld op basis van (inter)nationaal onderzoek)?
- 2 Kunt u deze verwachtingen vertalen naar de eisen die de maatschappij dan aan haar burgers zal stellen? Over welke vaardigheden dienen zij te beschikken om in de maatschappij van de toekomst te kunnen functioneren? Op welke achterstandsdimensies loopt Nederland daarbij het meeste risico?
- 3 Zijn er bepaalde groepen burgers die risico lopen om niet te kunnen voldoen aan deze toekomstige verwachtingen? En zijn er groepen die mogelijk niet de kans krijgen om hun talenten te ontwikkelen? En zijn er daarbinnen nog specifieke subgroepen aan te wijzen die meer risico lopen dan anderen?
- 4 Welke rol kan het onderwijs(beleid) volgens u spelen bij het oplossen of voorkomen van toekomstige achterstanden?

De resultaten van de gesprekken zullen worden gepresenteerd aan de hand van deze vragen. Wij hebben daarbij niet alleen de reacties weergegeven die door de meeste gesprekspartners werden gedeeld, maar ook de meningen van één of enkele personen. Op deze manier menen wij recht te doen aan diversiteit aan reacties die wij van de gesprekspartners kregen. In de tekst wordt zoveel mogelijk aangegeven of een reactie door meerdere personen is gegeven of niet. Letterlijke citaten van gesprekspartners zijn in een kader weergegeven.

2.1 Trends en ontwikkelingen

De door de experts signaleerde trends en ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving van de komende 10 tot 15 jaar komen voor een groot deel met elkaar overeen. De belangrijkste ontwikkelingen hebben betrekking op globalisering, informatisering/digitalisering en complexiteit van de samenleving. Deze ontwikkelingen zijn niet nieuw, maar zullen naar verwachting de komende jaren doorzetten. In de komende alinea's gaan we nader in op deze ontwikkelingen.

2.1.1 Globalisering

Met betrekking tot globalisering verwachten de meeste gesprekspartners een verschuiving in onze horizon die gepaard gaat met een verschuiving van de industriële samenleving naar een diensteneconomie. Azië, en daarbinnen China en India als gidslanden, zal het continent worden waarop wij ons zullen moeten oriënteren. De komende jaren gaan wij veel concurrentie ondervinden van Azië en haar hardwerkende bevolking, mensen die ook de luxe willen die wij in de westerse samenleving al lang hebben. Verschillende gesprekspartners geven voorbeelden van de culturele verschillen in arbeidsethos die zij in hun dagelijkse praktijk signaleren.

Eén van de gesprekspartners geeft het voorbeeld van een professor die een lezing in China gaf op zondagavond. In tegenstelling tot wat men in Nederland op een dergelijke dag aan belangstelling zou verwachten, zat hier het auditorium overvol. Een andere expert geeft het voorbeeld van universiteiten waar Nederlandse studenten over het algemeen tevreden zijn met een zesje, terwijl scholieren in Japan door de week nog 's avonds laat in de metro zitten op weg naar hun avondschool. De inwoners van Aziatische landen zijn gewend om veel uren te maken en door de ontwikkelingen in de digitale wereld komen zij in virtuele zin steeds dichterbij ons land. Dit betekent dat voor die beroepen waar dat mogelijk is, die niet aan bepaalde locatie gebonden zijn, grote concurrentie zal optreden met een goed opgeleide beroepsbevolking met een zeer gedisciplineerd arbeidsethos die bereid is vele uren te maken.

Lokale ambachtelijke beroepen zullen naar verwachting van één van de experts geen last krijgen van de globalisering. Er zal internationaal geen concurrentie zijn voor de slager, de monteur of de bakker. Niemand bestelt een broodje via een website, brood of taart wil je gewoon zien als je het koopt. Het is volgens deze expert goed mogelijk dat zaken die nu nog in landen als China worden geproduceerd vanwege de lagere loonkosten, zoals confectiekleding en schoenen, in de toekomst weer gewoon in Nederland worden geproduceerd omdat de hoge transportkosten, als gevolg van het uitputten van fossiele brandstoffen, niet meer op te brengen zijn. Waar vroeger de onderkant van de samenleving de meeste concurrentie te verduren had, verwacht deze expert concurrentie van alles wat via 'een draadje' kan. En dat is niet alleen zakelijke dienstverlening (bijvoorbeeld op financieel terrein), maar ook technologische kennis en ontwikkeling.

Je moet jezelf de vraag stellen: 'Is dit via een draadje te doen, of niet'. Is het niet via een draadje te doen, dan moet je het die lokale groepen ook laten doen. Al het andere (financiële experts, programmeurs) krijgt de grootste concurrentieslag.

Volgens één van de experts heeft Nederland wel de ambitie om een kennis-economie te worden, maar moeten we eigenlijk gewoon doen waar we goed in zijn (vervoeren, bloemen kweken). Kennis kan volgens deze expert toch gewoon geïmporteerd worden, als er nieuwe technologie nodig is, kunnen ze dat toch ook wel in India. Is het echt nodig dat wij deze kennis in eigen land hebben?

2.1.2 Informatisering

De informatiemaatschappij ontwikkelt zich verder volgens meerdere gesprekspartners. Hedendaagse jongeren hebben veel affiniteit met de nieuwe media en stellen zich daar voor open. Ze zijn geen passieve verwerkers van informatie, maar dragen daar zelf aan bij. Eén van de experts noemt hierbij als voorbeeld de opkomst en populariteit van You Tube, het internetmedium waar jongeren zelf filmpjes op plaatsen. Media is iets waar jongeren deel van uitmaken en zelf iets aan bijdragen. Deze vormen van communicatie ontwikkelen zich snel, jongeren van nu lezen al geen papieren krant meer en zullen dat ook in de toekomst waarschijnlijk niet gaan doen.

In deze informatiemaatschappij bevindt zich volgens enkele experts een generatie die niet opgegroeid is met ict, de zogenaamde digital immigrants. Een andere groep, de digital natives, is van jongs af aan vertrouwd geraakt met de mogelijkheden van pc en internet. En er komt een nieuwe generatie jongeren aan die geheel en al met het web is opgegroeid. Volgens een onderzoek⁶ zijn jongeren goed in het bedienen van de knoppen, maar ouderen beheersen beter de strategische vaardigheden die nodig zijn om de overload aan informatie op zijn waarde te schatten en hiernaar te handelen.

2.1.3 Complexe netwerksamenleving

Mede door, en parallel aan, de hiervoor geschetste ontwikkelingen in oriëntatie en informatie ontwikkelt Nederland zich volgens de experts als een netwerksamenleving waarin vaste en vertrouwde structuren doorbroken worden. Deze maatschappelijke ontwikkeling wordt sterk zichtbaar in de wijze waarop organisaties functioneren. Ict en technologische ontwikkelingen vragen om een hele andere werkwijze van organisaties en leiden tot nieuwe samenwerkingsverbanden. In de samenwerking binnen en tussen organisaties vervaagt het denken in hiërarchie en afgebakende verantwoordelijkheden. Samenwerking in netwerken is gebaseerd op vertrouwen, er is steeds meer sprake van morele bindingen in plaats van juridische binding. Er komen meer, kleine, netwerkorganisaties die slagvaardig zijn met een focus op kerntaken en een beroep doen op samenwerkingsverbanden voor andere taken.

Het toekomstige Nederland is volgens meerdere gesprekspartners een onzekere en complexe maatschappij, niet alleen voor werknemers, maar voor alle inwoners. Waar men vroeger kon terugvallen op de vaste fysieke sociale omgeving met eigen identiteiten, normen en waarden, is daar nu de virtuele omgeving bijgekomen en een sterke focus op andere culturen. Hoewel de directe omgeving van de burger het belangrijkste blijft (het vangnet van ouders en een stabiele thuisbasis blijven essentieel), zullen mensen in de toekomst leven in een mondiale context: de *global local* World. Internet neemt de plaats in van fysieke contacten, sociale netwerken veranderen onder invloed van Hyves, You Tube et cetera.

Eén van de experts signaleert dat de samenleving psychologiseert. De wijze van communiceren in de samenleving wordt emotioneler en meer psychologisch. Dat zie je onder andere terug in een opvallende groei van studenten richting psychologie en communicatie. Maatschappelijke problemen worden steeds vaker vertaald in psychologische termen. Vroeger was het managementdenken en de economische benadering leidend, hierin is een verschuiving waarneembaar.

2.1.4 Overige trends

In deze paragraaf wordt een aantal ontwikkelingen genoemd die niet direct een relatie hebben met een van de voorgaande trends, maar wel mogelijke gevolgen hebben voor een verschuiving in achterstandsdimensies. Het gaat om ontwikkelingen die door individuele gesprekspartners worden gesignaleerd, behalve de verwachtingen over de ontwikkelingen over de arbeidsmarkt.

⁶ Van Deursen, J.A.M. en Van Dijk, A.G.M. (2008) Digitale vaardigheden van Nederlandse burgers. Scientific Report Series Universiteit Twente, Enschede.

Er worden in de toekomst ook veranderingen in de rolverdeling tussen mannen en vrouwen gesignaleerd. Er komt meer aandacht voor de verdeling tussen arbeid en zorg. Tegelijkertijd worden ouders steeds meer verantwoordelijk voor de daden van hun kinderen.

Wanneer de overheid haar zin krijgt en mannen gaan meer zorgen en vrouwen meer werken, dan blijft er minder tijd over voor de begeleiding van kinderen.

De taalvaardigheid van eerste en tweede generatiemigranten zal steeds minder verschillen van autochtone Nederlanders, het taalprobleem neemt af. Dat geldt niet voor iedereen: tot de eerste generatie behoren ook inporhuwelijken die een taalachterstand hebben, en dat zijn niet alleen vrouwen. De kinderen uit deze huwelijken hebben mogelijk meer taalproblemen. Binnen de etnische groepen is echter veel diversiteit in achterstandsproblematiek.

In de grote steden zullen de aantallen allochtonen toenemen en ontstaan er etnische subgroepen die niet meer lijken op het Nederlandse achterland. Deze allochtone jongeren willen schone handen blijven houden en niet te hard werken in lichamelijk zware beroepen. Het gevolg van de klimaatverandering is bovendien dat grote groepen immigranten uit 'hete' landen zich gaan verplaatsen, ook naar ons land. Aan alle kanten komen concurrenten binnen, en dat zijn niet de hoogst opgeleiden.

Er worden daarnaast door verschillende experts verwachtingen uitgesproken over de ontwikkelingen in de werkgelegenheid als gevolg van de gesignaleerde trends:

- De trend in werkgelegenheid is een verschuiving van industrie naar diensten.
- Technologische ontwikkelingen en de opkomst van creatieve industrie betekent vooral vraag naar en werk voor hoger opgeleiden.
- De behoefte aan werknemers in de zorg zal groeien (traditionele vrouwenberoepen zijn minder conjunctuurgevoelig).
- Arbeid voor laagopgeleiden blijft altijd nodig (zorg ,bouw et cetera). Het is onduidelijk wat de toekomst zal brengen voor bepaalde sectoren, bijvoorbeeld de transportsector.

Het is volgens deze gesprekspartners niet te zeggen welke beroepen en vakgebieden in de toekomst veelgevraagd zullen zijn. Jongeren worden opgeleid in vakgebieden die ze waarschijnlijk niet op die wijze zullen uitvoeren. Over 10 tot 15 jaar zullen er beroepen zijn die nu nog niet bestaan, bijvoorbeeld beroepen die gerelateerd zijn aan voedsel- of waterschaarste.

2.2 Eisen aan burgers en samenleving

De ontwikkelingen richting netwerksamenleving, globalisering en informatisering vragen volgens de meeste gesprekspartners om burgers met een breed scala aan kennis en vaardigheden.

Deelname aan de samenleving van de toekomst vraagt in toenemende mate om soft skills, de vaardigheden om kennis en kunde in diverse contexten te kunnen toepassen. Sociale vaardigheden en goede omgangsvormen worden steeds belangrijker om je bestaan te kunnen opbouwen. Je bent zelf verantwoordelijk voor het vormgeven van je leven. Ontwikkelingen ten aanzien van de verdeling tussen arbeid en zorg (mannen gaan meer zorgen, vrouwen meer werken) vragen om een cultuuromslag en om vaardigheden om deze twee taken te combineren.

Om te kunnen functioneren in een maatschappij waar digitale media een belangrijke plaats innemen, benoemt één van de experts de volgende drie noodzakelijke dingen: kennis, kritisch vermogen en het vermogen om zaken op waarde te schatten (judgement). In het funderend onderwijs moet enerzijds de benodigde kennis worden overgedragen maar daarnaast moet een kritische houding worden aangeleerd ten aanzien van kennis en moeten jongeren kritisch leren denken. Het blijft zeker nodig om basiskennis te verwerven, maar men moet ook leren gebruik te maken van alle nieuwe technologie die ontwikkeld wordt. Het kritisch vermogen stelt ons dan in staat om met kennis met een kritische blik te bekijken, met het vermogen tot judgement kan dan op basis van een goede beoordeling een keuze worden gemaakt. Een bekend voorbeeld is dat van de leerling die het antwoord op een vraag via Google denkt te vinden. De leerling heeft echter geen weet van de mechanismen die Google gebruikt om informatie te selecteren en neemt geen kritische houding aan ten aanzien van de resultaten die hij vindt met een dergelijke Google opdracht. Zonder kritische houding kan de leerling vervolgens ook niet beoordelen (judgement) of hij de goede keuze in het materiaal heeft gemaakt. Een vorm van mediawijsheid is minstens even belangrijk als de kennis zelf die ermee wordt opgedaan. Kinderen moeten gewapend worden tegen de onzin op Internet die de plaats in kan nemen van de werkelijkheid. Dit leer je niet via het gebruik van Google, maar dient door een docent of ouder te worden overgebracht. Deze dienen dan natuurlijk zelf ook over de nodige kennis te beschikken. Veel docenten zijn nog niet zo ver dat zij de ict-toepassingen kennen en gebruiken in hun onderwijs.

Naast lezen en schrijven is informatieverwerking met nieuwe media een vereiste voor de toekomst. Jongeren hebben hierin een vrij gemakkelijke voorsprong op ouderen. Ouderen moeten daarin worden meegenomen, lifelong learning wordt steeds belangrijker.

Het volgende citaat is echter enigszins in tegenspraak met het voorgaande citaat waar het de vermeende kloof in ict-vaardigheden tussen jongeren en ouderen betreft:

Het feit dat jongeren goed zijn in de knoppen en ouderen in strategische vaardigheden is in tegenspraak met het heersende idee dat jongeren tegenwoordig het internet beheersen en ouderen niet. De digitale kloof wordt niet de klassieke kloof in termen van SES of jong/oud, maar het gaat om andere groepen.

Kansarme jongeren zijn vaak al jong bekend met games op internet en weten hun weg snel te vinden. Er zal een groep zijn die moeite heeft met strategische vaardigheden met betrekking tot het zoeken en gebruiken van kennis en informatie.

Aanvullend op deze strategische informatieverwerkingsvaardigheden vinden meerdere experts 'leren leren' belangrijk. Het is nodig dat kinderen Franse woordjes leren, maar eigenlijk is het wel beter als kinderen leren plannen, leren nadenken.

Met het oog op globalisering moeten mensen volgens meerdere experts kunnen functioneren in de zogenaamde global local World, ze moeten de vaardigheden beheersen om zowel te kunnen functioneren in hun eigen directe omgeving, als in de wijde globale omgeving. In ons onderwijs heerst nu een dominante gerichtheid op het eigen land, het onderwijs voldoet aan 'local', maar niet aan 'global'. Men moet kennis hebben van, en perspectief hebben op, andere culturen om ze te kunnen begrijpen en zich in te kunnen leven. Een expert wijst op het belang van respect voor andere culturen. Leer kinderen van nu hoe ze mensen van een andere cultuur begroeten (interculturele communicatie), als je de taal spreekt, begrijp je de bedoeling van gedrag, met meer inside informatie heb je een enorme voorsprong.

In de snel veranderende, internationaal georiënteerde, maatschappij moeten mensen zich snel aan kunnen passen, 'adaptable' zijn. Het gaat allemaal niet meer vanzelf. Deze maatschappij eist proactiviteit, om de concurrentie uit Azië het hoofd te kunnen bieden. Flexibiliteit is vereist om je de competenties van een ander vakgebied eigen te maken dan waarin je oorspronkelijk bent opgeleid (je moest een beroepskeuze maken en je wist immers niet wat de beroepen van de toekomst zijn). Daarom moet er meer oriëntatie komen op toekomstige beroepen. Beroepskeuzen van nu zijn gebaseerd op beroepen die vandaag belangrijk zijn, niet in 2025.

Door de experts wordt verder een aantal losse opmerkingen gemaakt ten aanzien van de samenhang tussen individu en samenleving:

- We moeten leren om respect voor onszelf te hebben: we missen de vaardigheid om mensen te laten voelen dat ze nodig zijn (bijvoorbeeld in de metaalnijverheid). We moeten af van het idee dat als je werk doet waarvan je vuile handen krijgt, je van een minder kaliber bent.
- We moeten leren niet meer onszelf centraal te stellen, veel generaties die nu opgroeien hebben nooit geleerd om met tegenslag om te gaan. In het onderwijs overheerst dat leren leuk moet zijn, maar het is ook goed om leerlingen mee te geven dat niet alles vanzelf gaat of leuk hoeft te zijn.
- Ook wereldburgerschap zou tot de bagage van iedereen moeten behoren. Niet jezelf centraal stellen, maar de samenleving. Duurzame ontwikkeling gaat over grenzen heen. Dat betekent samenbrengen van perspectieven en zo goed mogelijk analyseren en moeilijkheden in kaart brengen. Acties in gang zetten om met elkaar met de problemen om te leren gaan. Leren beslissen in complexe situaties onder onzekerheid. Men moet leren omgaan met die complexe, onzekere wereld.

2.3 Risicogroepen

Over het algemeen verwachten de gesprekspartners dat de bestaande achterstanden van bepaalde maatschappelijke groepen niet zullen verminderen. Met name etniciteit en SES blijven volgens de meeste gesprekspartners hardnekkige factoren die maatschappelijke achterstand veroorzaken. Allochtone meisjes blijven kwetsbaar doordat hun ouders weinig kennis hebben van het schoolsysteem wat de belangrijke keuze voor schooltype op jonge leeftijd bemoeilijkt. De huidige groep van autochtone achterstandsleerlingen wordt volgens enkele gesprekspartners bovendien steeds selectiever. De reden daarvoor is dat vrouwen steeds minder vaak 'boven hun niveau' trouwen, waardoor de achterstand in opleidingsniveau en vervolgens in beroepsniveau en daaraan gekoppeld het inkomensniveau, hardnekkig blijft. Mensen met een laag opleidingsniveau blijven kwetsbaar want het gevraagde opleidingsniveau op de arbeidsmarkt komt steeds hoger te liggen (er is sprake van devaluatie van diploma's). Een enkele gesprekspartner verwacht dat de achterstanden op basis van SES en etniciteit (verder) zullen afnemen. Anderen verwachten dat bestaande verschillen juist zullen worden aangescherpt als gevolg van de mondialisering en technologische ontwikkelingen. Groepen die nu al maatschappelijk sterk zijn zullen dat blijven, daarin doen zich niet veel verschuivingen voor, maar de kloven tussen kansrijken en minder kansrijken zullen aangescherpt worden.

Oppassen dat etniciteit niet altijd als de verklarende factor wordt aangehaald, SES is ontzettend belangrijk. Goed opgeleide ouders zijn meer verbaal, hebben meer zicht op het onderwijssysteem et cetera. Scholen nemen aan dat kinderen thuis wel geholpen zullen worden, maar dat is niet vanzelfsprekend.

De verwachtingen die de gesprekspartners uiten, worden door hen overigens niet altijd duidelijk onderbouwd. Er wordt wel gewezen op bestaande mechanismen in de samenleving die ook in de toekomst (blijvende) achterstand en uitsluiting van bepaalde groepen in de hand werken. Het gaat dan bijvoorbeeld om de verwachtingen die wij koesteren ten aanzien van de ontwikkeling van kinderen en de status die wij geven aan beroepen waar hoge cognitieve vaardigheden voor vereist zijn (en die tot uitdrukking komt in ons onderwijssysteem). Kinderen zitten vast in de structuur van hoe wij denken dat iedereen zich op dezelfde manier moet ontwikkelen. Kinderen moeten sociaal zijn omdat 'de maatschappij dat nou eenmaal vraagt'. Maar juist groepen die op grond van deze verwachting als problematisch worden bestempeld hebben capaciteiten, juist omdat ze anders zijn. De (vroege) cognitieve selectie in ons onderwijssysteem werkt ook ongelijkheid in de hand. Dit beleid betekent dat je mensen op een vroeg tijdstip schift op basis van 'wat ze in hun hersenpan' hebben. Daar kunnen ze weinig invloed op uitoefenen maar het heeft wel grote consequenties voor hun loopbaan. Het maakt ook dat cognitief begaafde leerlingen zich superieur voelen ten opzichte van minder 'slimme' leerlingen.

Ik had een Argentijnse student die zich afvroeg waarom de niveaus hier in het voortgezet onderwijs gescheiden zijn en geschokt was door de reactie van een Nederlandse medestudent die zich afvroeg 'waarom je als vwo-leerling in hemelsnaam bij iemand in de klas zou willen zitten die bakker wordt'.

Voortkomend uit de eisen die de maatschappij in de toekomst aan haar burgers stelt, signaleren de gesprekspartners een aantal potentiële achterstandsgroepen. Een mogelijke nieuwe achterstandsgroep wordt gevormd door mensen die de benodigde vaardigheden missen om in de voorspelde onzekere en flexibele informatiesamenleving te kunnen functioneren. Het gaat dan met name om soft skills, strategische vaardigheden en informatieverwerkingsvaardigheden. Ook al heb je een HBO diploma, zonder deze vaardigheden red je het niet. Een specifieke risicogroep met betrekking tot soft skills zijn mannen. Volgens een gesprekspartner zijn mannen minder goed in dit type vaardigheden dan vrouwen. Mannen denken sterker in een afgebakend territorium, hetgeen niet goed strookt met de verruimde blik op de horizon die de toekomstige samenleving van ons vraagt. In een maatschappij waarin informatie steeds belangrijker wordt lopen ouderen een risico omdat ze minder goed knoppen kunnen bedienen en jongeren omdat ze strategische vaardigheden missen om informatie op zijn waarde te kunnen beoordelen. In de toekomstige internationale samenleving lopen mensen die geen kennis hebben van andere culturen (geen wereldburger zijn), geen andere talen beheersen en een zesjesinstelling hebben, risico op achterstand.

Een nieuwe, kwetsbare, groep wordt gevormd door leerlingen die niet 'passen' in het onderwijssysteem en de gangbare werkwijze op scholen. Vrijheid en zelfstandigheid in het onderwijs is volgens één van de gesprekspartners niet geschikt voor kinderen met problemen en ook niet voor kinderen die van huis uit weinig meekrijgen. Jongens haken af in het studiehuis doordat ze verbaal minder sterk zijn dan meisjes. Ze worden aangesproken op capaciteiten die meisjes van nature meer in huis hebben dan jongens (niet intelligentie, maar bijvoorbeeld planvaardigheden). Daarnaast zijn er de hoogbegaafde kinderen met gedragsproblemen zoals autisme, ADHD en Asperger, beperkingen die deel uitmaken van hun persoonlijkheid maar waarop deze leerlingen ten volle worden afgerekend in het onderwijs. Zorgleerlingen in het algemeen vormen volgens deze expert een risicogroep, we weten nog te weinig over het rendement van het speciaal onderwijs. Kinderen die, door de thuissituatie, verstoken blijven van ict, technologie en nieuwe media doordat daar een kostenplaatje aan hangt en kinderen die geen goede thuisbasis hebben, lopen meer kans om af te haken in de samenleving van de toekomst.

Naast nieuwe risicogroepen, zijn er ook groepen burgers waarvoor de technologische ontwikkelingen in de maatschappij juist kansen scheppen. Er zou volgens sommige gesprekspartners wel eens een verschuiving kunnen optreden in de huidige achterstandsgroepen, waarbij laagopgeleiden meer kansen krijgen. Kennistechnologie heeft een democratiserende werking. Hoewel hoger opgeleiden het kennismonopolie bewaken en terughoudend zijn in het delen van hun kennis, blijft kennis door de toenemende schaarste op de arbeidsmarkt niet meer voorbehouden aan hoogopgeleide mensen. De druk om kennis te delen wordt groter en men wordt gedwongen kennis te ontsluiten. Kennis wordt steeds meer toegepast in applicaties die laagopgeleiden mensen kunnen bedienen (denk bijvoorbeeld aan

het Elektronisch patiëntendossier). Mensen die we als samenleving niet voor 'vol' aanzien (mensen met eenzijdige vaardigheden of met een fysieke afwijking of afwijkend gedrag), kunnen zich via technologie profileren op hun kennis en hun 'gebreken' verbloemen.

Voorbeeld: een persoon die stottert, solliciteert via msn op een functie als redacteur, en wordt aangenomen op basis van zijn kennis. Bij een mondeling gesprek zou hij waarschijnlijk niet door de selectie zijn gekomen.

2.4 Rol onderwijsbeleid

De rol van het onderwijs (beleid) bij het oplossen of voorkomen van toekomstige achterstanden is in de gesprekken veelvuldig ter sprake gekomen. De opmerkingen gaan zowel over de inhoud en didactiek als over het aanbod en de vormgeving van het onderwijs, hoewel er over het laatste wel minder is gezegd. Daarnaast is een aantal opmerkingen gemaakt over de, al eerder genoemde, vroege cognitieve selectie van leerlingen in het voortgezet onderwijs en waarmee het Nederlandse onderwijssysteem zelf een factor in het achterstandsdebat wordt.

De gesprekspartners zijn enigszins verdeeld over de belangrijkste taken van het onderwijs en refereren daarmee aan de discussie over nieuw leren versus kennisoverdracht. De meesten benadrukken de maatschappelijke opdracht van scholen en hechten vooral belang aan het overbrengen van sociale vaardigheden en vaardigheden op het gebied van burgerschap. Een enkeling spreekt zijn voorkeur uit voor de primaire kennisoverdracht als belangrijkste taak van de school. Het onderwijs moet volgens de eerste groep (nog) meer aandacht schenken aan leren leren. Het is wel logisch dat leerlingen ook Franse woordjes moeten leren, maar eigenlijk is het beter als kinderen leren plannen, leren nadenken. Je hoeft op school niet precies te leren wat een bedrijf precies nodig heeft, maar je moet informatie kunnen opzoeken, verzamelen. Het aanleren van informatieverwerkingsvaardigheden wordt steeds belangrijker, in verband met de grote informatiestromen in de toekomstige maatschappij.

Ouders zoeken volgens één van de experts naar manieren om de 'tekorten' van scholen te compenseren, bijvoorbeeld door naschoolse begeleiding. Maar wat is eigenlijk het nut van huiswerkbegeleiding? Hoe staat dat op je cv als je een huiswerkklas hebt gedaan? Huiswerkbegeleiding en particulier onderwijs kunnen de ongelijkheid in de maatschappij vergroten, vanwege de kosten die eraan verbonden zijn.

Met het oog op de opkomst van Aziatische landen vinden meerder experts het belangrijk dat er in alle vormen van onderwijs meer oriëntatie op de talen en culturen van Azië komt. Dit kan mede gerealiseerd worden door meer fysieke en virtuele uitwisseling van leerlingen en studenten met het buitenland. In tegenstelling tot deze landen heerst er in Nederland teveel een zesjescultuur. Door uitwisseling maken jongeren kennis met andere culturen en zien dan dat het ook anders kan.

In ons onderwijs heerst een dominante gerichtheid op het eigen land, het onderwijs voldoet aan 'local', maar niet aan 'global' eisen. Men moet kennis hebben van andere culturen om ze te kunnen begrijpen en zich in te kunnen leven. Dat zit nu nog te weinig in curricula. Er wordt veel gewerkt aan nieuwe onderwijsvormen, maar deze werken nog te veel in de nationale context en te weinig mondiaal.

Een gesprekspartner vindt dat er minder snel mee moet worden gegaan met hypes in het onderwijs. Zo hoeft 'het kind centraal' niet altijd een goede ontwikkeling te zijn. Het moet kinderen ook duidelijk worden dat niet altijd alles vanzelf gaat. Mensen leren zo niet meer om te gaan met tegenslag. Het goede van nieuwe ontwikkelingen moet wel worden behouden. In het vmbo zag je dat docenten nieuwe ontwikkelingen heel snel oppakten maar omdat daar zoveel problemen waren zocht men naar een uitweg. Als er minder problemen zijn, zoals in havo/vwo, dan worden veranderingen veel trager opgepakt.

Hoewel het moeilijk te bepalen is welke beroepen er in de toekomst zullen zijn, zou het onderwijs zich volgens enkele gesprekspartners toch meer moeten buigen over toekomstige beroepen en daaraan gerelateerd onderwijs geven. Men moet zich afvragen: waar leid ik jongeren nu voor op, welke basisbehoeften hebben mensen nodig? Het gaat dan meer om algemene vaardigheden die nodig zijn om een beroep uit te kunnen oefenen. De vaardigheden voor een specifiek beroep worden vervolgens na de opleiding in het bedrijf verworven.

Door diverse gesprekspartners wordt het belang van een leven lang leren benadrukt, gecombineerd met langere opleidingen. Eén van de gesprekspartners merkt op dat het onbegrijpelijk en onverantwoord is om studenten korter te laten studeren terwijl de samenleving steeds complexer wordt. Overal, op alle niveaus, zouden er jaren opleiding bij moeten en leren op latere leeftijd moet vanzelfsprekend zijn. Nederland loopt hierin internationaal achterop. Het is een maatschappelijk belang om mensen de kans te geven zich verder te ontwikkelen. Daarvoor kan de expertise die nu al in het onderwijssysteem zit benut worden, geef bijvoorbeeld de universiteiten een - grotere - rol hierin, aanvullend op de commerciële markt. Het onderwijs is nu te veel gericht op het formele leren. Er is een meer open leeromgeving nodig, met interactie en ontmoeting tussen de wereld van het fundamenteel onderzoek en de kennis in de samenleving. Ict kan een belangrijke rol spelen in het doorbreken van dit gesloten systeem (naast bijvoorbeeld fysiek contact ook virtuele uitwisseling). Meer aandacht voor levensloopplanning, nu moet alles in het spitsuur van het leven.

Er wordt echter door één gesprekspartner ook een kritische kanttekening bij het concept van een leven lang leren gemaakt: wat is überhaupt de waarde van alle (nascholings)cursussen die mensen binnen/buiten het bedrijf nog volgen, is daar ooit een effect van vastgesteld?

Er zou meer flexibiliteit in het systeem moeten zitten, qua doorstroommogelijkheden, het huidige onderwijs gaat uit van de middelmaat aan behoefte.

Over de rol van de overheid wordt door de gesprekspartners verschillend gedacht. Sommige vinden dat de overheid haar taken op een aantal kernthema's moet terugpakken of in ieder geval niet moet verwaarlozen. Door het jarenlange decentralisatiebeleid zijn volgens hen enorme verschillen tussen regio's ontstaan.

De taken die de overheid zou moeten terugpakken liggen op het gebied van kwaliteit (verhogen), differentiatie in het aanbod (meer keus), (betere) verbindingen tussen po-vo-mbo/hbo/wo, het aanbod aan opleidingen (zou minder groot moeten) en leraren (zorgen voor kwaliteit). Het risico van decentralisatie is willekeur. De zorg voor leerlingen is heel laag neergelegd, het verschil tussen samenwerkingsverbanden is immens. Het schoolbestuur is te veel management geworden, staat te ver af van de leerlingen, zorg is geen onderwerp van gesprek, want daar kun je je als school niet mee profileren.

Aan de andere kant wijst een van de gesprekspartners op een rapport van het CPB⁷, dat door een van de gesprekspartners wordt aangehaald, over welke skills nodig zijn voor de economie dat een sterke sturing van de overheid in het onderwijs niet wenselijk is. Het onderwijs is meer gebaat bij kennis over de vraag van de arbeidsmarkt.

Wat nodig is, is goede informatie voor het onderwijs over de vraag van de arbeidsmarkt. Het onderwijs moet adaptief zijn op de ontwikkelingen in de economie. Het is niet te voorspellen welke richting de economie op zal gaan, het is alleen te volgen door er dicht op te zitten.

Denken vanuit competenties van mensen is volgens één van de experts een heel traditioneel (vijftiger jaren) perspectief. Daar kun je twijfels bij hebben. Je kunt leren wat je wilt, maar je leert nooit wat de baas nodig vindt. Iedereen die een baan vindt moet weer opnieuw beginnen met bedrijfsspecifieke vaardigheden. Je kan je vraagtekens zetten bij het idee dat je op school leert wat je in de maatschappij of in je baan nodig hebt.

Daarnaast worden nog de volgende losse opmerkingen gemaakt:

- De overheid zou meer oog moeten hebben voor kwaliteit, men moet weten wat werkt. Hier noemt een gesprekspartner het voorbeeld van VVE, als blijkt dat VVE programma's alleen goed werken als ze kwalitatief hoogstaand zijn, dan dient daarop ingezet te worden.
- De beeldvorming over de combinatie van 'zorgen' en 'werken' moet veranderen. Daarin kunnen overheid en onderwijs een belangrijke rol spelen.
- Allochtone ouders moeten meer vertrouwd worden gemaakt met het Nederlandse onderwijssysteem, vertrouwenspersonen, huiswerkbegeleiding op school, beeldbepaling door onderwijs en media wat betreft het combineren van zorg en arbeid.

Jongeren zijn erg gevoelig voor succesvolle voorbeelden. Als in de media verschijnt 'een stoere vent strijkt zijn eigen overhemd', dan heeft dat positieve invloed op jongeren. Dat beeld dient te worden uitgedragen door de overheid.

⁷ CPB document no. 162: Skill gaps in the EU: role for education and training policies. Te downloaden via website.

3 Interactieve raadpleging van experts: de webdiscussie

De expertraadpleging door middel van gesprekken vormde de eerste fase in de verkenning van maatschappelijke achterstanden van de toekomst. De tweede fase van de verkenning bestond uit de interactieve raadpleging van experts door middel van een webdiscussie. Om de webdiscussie vorm te geven is een tweetal scenario's ontwikkeld die een (uitvergroot) beeld geven van de samenleving over 15 à 20 jaar. De inhoud van de scenario's is in grote mate gebaseerd op de uitkomsten van de expertgesprekken. De belangrijkste vraag bij het opstellen van de scenario's was hoe de samenleving er over 15 à 20 jaar uit zou kunnen zien en op welke dimensies we sterke verschillen zouden kunnen aantreffen.

3.1 Ontwikkeling scenario's

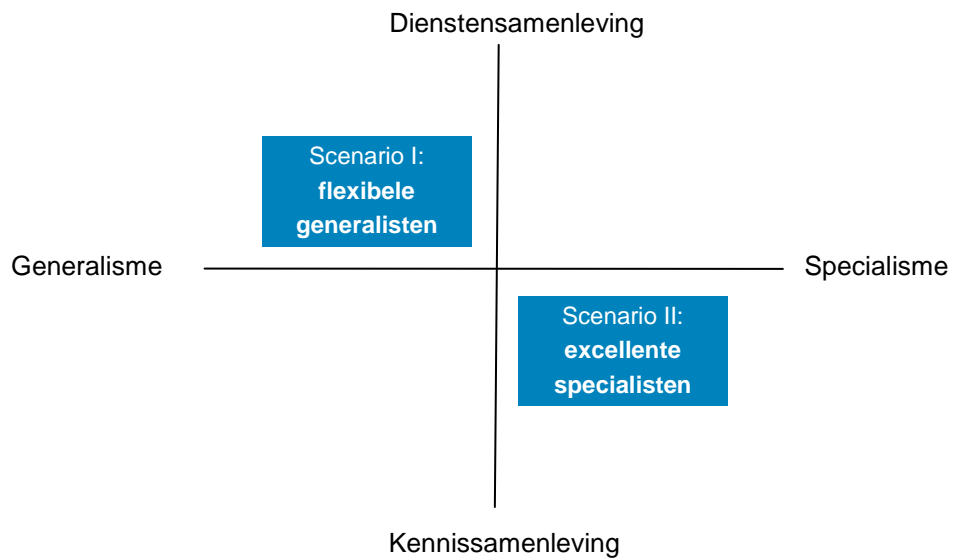
De volgende door onze gesprekspartners gesignaleerde ontwikkelingen vormden de inspiratiebron voor het vormgeven van de scenario's:

- De verschuiving van industrie naar diensten.
- Globalisering en de opkomst van Azië en de concurrentie van werknemers in deze landen.
- Het toenemend belang van technologische kennis en de vraag waar deze vandaan moet komen: uit eigen land of uit het buitenland.
- De ontwikkeling naar een netwerksamenleving.
- De verschuivingen in de eisen aan de burgers die volgens de experts met deze ontwikkelingen gepaard gaan, namelijk:
 - Van kennis naar vaardigheden.
 - Toenemend belang van soft skills.

Op basis van deze ontwikkelingen is het onderstaande assenstelsel ontstaan. De Y-as vertegenwoordigt de maatschappelijke dimensie door het onderscheid tussen de dienstensamenleving en de kennissamenleving; de X-as staat voor de vaardigheden die van burgers wordt gevraagd waarbij een onderscheid is gemaakt tussen generalistische vaardigheden en specialistische kennis.

Omdat vier scenario's te veel input zouden geven voor een goede webdiscussie hebben we gekozen om de twee scenario's die op deze dimensies het verst bij elkaar vandaan liggen verder uit te werken. We hebben deze twee scenario's de volgende titels gegeven Scenario I: 'flexibele generalisten' en Scenario II: 'excellente specialisten'.

In onderstaand schema staat de positie van beide scenario's op de assen weergegeven.

Op de volgende pagina's volgt de beschrijvende tekst van de scenario's.

Scenario I: Flexibele generalisten

Nederland is een netwerksamenleving geworden, met dynamische open systemen, een oriëntatie op technologie en bijbehorende vormen van digitale communicatie. De min of meer vaste fysieke sociale omgeving met vertrouwde normen en waarden heeft plaatsgemaakt voor een onbekende, virtuele omgeving die even veranderlijk is als het weer.

In deze netwerksamenleving zijn diensten het belangrijkste (export)product van Nederland. De nodige technologische kennis wordt geïmporteerd, voornamelijk uit Aziatische landen. De verwerving van kennis is dan ook minder belangrijk dan het verwerven van de vaardigheden die toegang geven tot informatie welke kan worden omgezet in kennis. Het kritisch kunnen beoordelen van de waarde van informatie wordt steeds belangrijker.

Op de arbeidsmarkt is veel vraag naar flexibele generalisten, men weet niet van te voren waar welk werk gewenst is. Vaste werkzaamheden zijn niet gegarandeerd. Werk is steeds minder aan een vaste locatie gebonden, en wordt daar verricht waar de kwaliteit hoog en de prijs laag is.

Om in deze complexe samenleving te kunnen functioneren is het nodig dat burgers zich flexibel en proactief opstellen. Informatieverwerking en vaardigheden om kennis en kunde in diverse contexten te kunnen toepassen, de zogenaamde soft skills, worden steeds belangrijker. Deze basale competenties worden verworven in korte initiële opleidingen, in combinatie met flexibele vormen van een leven lang leren. Het onderwijs speelt in op datgene waar op dat moment behoefte aan is.

Hoewel er kansen zijn voor iedereen, lopen burgers met weinig soft skills, een eenzijdige begaafdheid of een niet flexibele instelling, in deze samenleving het risico om buitengesloten te worden. Digitale vormen van communicatie scheppen echter kansen voor lageropgeleiden die makkelijker dan vroeger toegang verkrijgen tot informatie en daarmee kennis, en voor mensen die in de oude samenleving belemmerd werden door een afwijkend uiterlijk of gedrag.

Scenario II: Excellente specialisten

Nederland profileert zich sterk op geavanceerde en hoogwaardige technologie voor toepassingen in de medische sector en in weg- en waterbouw. De concurrentie op dit terrein met Aziatische landen is heviger geworden. Onze technische universiteiten staan echter in hoog aanzien en vormen de spil van hightech kennisclusters die regionaal zijn geconcentreerd, met name in de Randstad en rond Eindhoven.

Om internationaal toonaangevend te kunnen blijven is het noodzakelijk om ons te onderscheiden door specifieke kennis. Excellentie aan de bovenkant is daarvoor hard nodig. Daarom wordt er veel geïnvesteerd in een sterke toplaag van technisch goed geschoolde mensen. Stevige, lang durende, initiële opleidingen zorgen voor een goede kennisbasis, waarna er genoeg opleidingsmogelijkheden zijn om te specialiseren.

De arbeidsmarkt vraagt om excellente specialisten die actief kennis verwerven en op peil houden. Werk ontstaat daar waar kennis zich clustert. Vanwege de hoge kwaliteit van de producten wordt op bepaalde locaties steeds meer werk aangetrokken, ook internationaal weet men waar in Nederland de beste kennis te vinden is. Voor lager opgeleiden leveren de bloeiende hightech kennisclusters kansen door werkgelegenheid in ondersteunende en voorwaardenscheppende dienstverlening. Het werk is vanwege de behoefte aan face-to-face contact echter wel vrij lokaal geconcentreerd rond de kennisclusters, waardoor regio's daarbuiten kwetsbaar zijn.

Deze kennissamenleving biedt kansen voor mensen met technische vaardigheden, ongeacht hun sociale competenties. Hoogbegaafdheid is niet langer een probleem, excelleren is de norm. De onderkant van de arbeidsmarkt is kwetsbaar door de hoge minimale kennisnorm die van werknemers wordt gevraagd.

3.2 De webdiscussie

Om de discussie makkelijk toegankelijk te maken zijn de scenario's op een internetforum geplaatst. Vervolgens zijn andere deskundigen dan onze gesprekspartners uit het eerste deel van het onderzoek uitgenodigd om deel te nemen aan de discussie. Ook deze lijst met deelnemers is in overleg met de Onderwijsraad opgesteld. Naast deze deskundigen zijn ook de gesprekspartners uit de eerste fase in staat gesteld om de discussie te volgen en gestimuleerd om er aan deel te nemen. Bij een aantal benaderde deskundigen bleken er bij aanvang van de discussie enkele belemmeringen te bestaan om deel te nemen aan deze digitale gedachte-uitwisseling. Hieronder vielen tijdgebrek, de vakantieperiode waarin de webdiscussie viel, een(vermeend) gebrek aan kennis op het terrein van onderwijs, relatieve onbekendheid met het fenomeen van webdiscussies et cetera. Uiteindelijk hebben acht deskundigen hun medewerking toegezegd. Zij kregen inloggegevens en konden daarna de scenario's bekijken en een reactie plaatsen. Daarnaast was het mogelijk om reacties van anderen te lezen en daarop weer te reageren. Hoewel deze deskundigen aanvankelijk zeer enthousiast reageerden op ons verzoek tot deelname duurde het even voordat er reacties kwamen toen het forum 'in de lucht kwam'. Uiteindelijk hebben vijf van de zeven deskundigen een reactie gegeven. Om de discussie aan te wakkeren zijn de volgende 'hulpvragen' in het verlengde van de beide scenario's gesteld.

Wilt u reageren op dit scenario door in te gaan op de volgende vragen?

- Welke (andere) groepen burgers lopen volgens u risico, indien dit toekomstscenario werkelijkheid wordt?
- Welke kansrijke elementen en welke bedreigingen bevat dit toekomstscenario voor Nederland?
- Op welke manier kan het onderwijs(beleid) zich voorbereiden, zodat het in de toekomst kan inspelen op mogelijke achterstanden?
- Welke rol kan het onderwijs(beleid) nu al spelen in het voorkomen van toekomstige achterstanden?

In totaal is door vijf deskundigen actief deelgenomen aan de webdiscussie, waarvan een enkeling op beide scenario's reageerde. Helaas hebben de deelnemers zich in hun reactie niet echt laten leiden door de gestelde vragen. In de volgende paragraaf zullen de opvallende elementen uit hun reacties per scenario worden beschreven.

3.2.1 Reacties op scenario 'Flexibele generalisten'

Volgens één van de experts is het kernprobleem van de toekomst, dat als gevolg van informatisering en globalisering routinematige taken uit de Westerse economieën zullen verdwijnen naar lage-lonen landen of overgedragen worden aan computers (zie Levy en Murnane), waardoor banen in het middensegment zullen verdwijnen (zie Goos en Manning) en deze werknemers aangewezen zijn op laaggeschoold werk. Om deze ontwikkeling te kunnen stoppen in de toekomst, zal het onderwijs mensen tot een hoog niveau moeten opleiden, zodat zij voldoende competitief worden om in de global economy succesvol te kunnen participeren. Het onderwijs zal zich om die reden niet alleen moeten richten op thema's als flexibiliteit, sociale vaardigheden en probleemoplossing, maar volgens de betreffende expert ook op vakken als wiskunde, science en techniek om de gecomputeriseerde systemen te kunnen doorgronden.

Een andere deelnemer aan de discussie wijst op de beloftevolle markt, die in digitale en generalistische kennis (verwerking) ligt. Hierdoor kan naast de technologische wereld - als deze voldoende winstgevend is -, een wereld van gevarieerde dienstverlening ontstaan die mogelijkheden biedt voor zowel creatieve als sociale beroepen. Als deze nevenmarkt niet ontstaat, wordt de samenleving eenzijdig met een duidelijke tweedeling tussen kansrijken en kansarmen. Het onderwijs moet een combinatie bieden van flexibele, generieke en ict-gerichte kennis, zodat ook de dienstensector tot wasdom kan komen.

3.2.2 Reacties op scenario 'Excellente specialisten'

Dit scenario roept uiteenlopende reacties op. Zo wordt erop gewezen dat een specialistische samenleving mensen nodig heeft die hun specialisme willen en kunnen delen met anderen, zodat kennis gegenereerd kan worden en tot innovatieve processen kan leiden. Kansen voor Nederland worden gezien in kennisproducten, zoals ideeontwikkeling en advisering. Hiervoor is kennis nodig op meta-niveau; hoe zaken onderling samenhangen is belangrijker dan puur technische kennis.

Andere experts gaan in op het risico van specialisme en excellentie in die zin, dat het leidt tot vergaande eenzijdigheid in de menselijke ontwikkeling en het ontstaan van een maatschappelijke toplaag met riskant weinig ondergrond.

Als belangrijk punt voor het onderwijs werd genoemd, dat onderzoekende geesten de ruimte moeten krijgen om hun talenten en denkkraft te ontwikkelen.

Opvallend is dat vooral kritische kinderen die zich geen stramien laten opleggen en zich ongevoelig tonen voor repressie, momenteel vastlopen in het onderwijs, terwijl zij wellicht de mogelijkheden in zich hebben, die in de toekomstige maatschappij van nut kunnen zijn. Dit fenomeen werd door meerdere experts (h)erkend en zij haakten hier op in door het belang aan te geven van de aansluiting bij de intrinsieke belangstelling van jeugdigen, zodat hun specifieke gaven als 'van nature' hun vorm kunnen krijgen en er geen voortdurende beloning- en strafsystemen nodig zijn om hen tot het 'gemiddelde kind' te krijgen.

Tot slot wordt een oproep gedaan om te investeren in onderzoek naar wat voor de huidige generatie relevante onderwijsinhouden zijn en niet terug te vallen in een hang naar 'oude' schoolse vaardigheden zoals het oude taal- en rekenonderwijs, omdat voor de toekomst andere competenties nodig zijn.

4 Conclusies

Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van een verkenning van de Onderwijsraad naar maatschappelijke achterstanden van de toekomst. In het onderzoek is een aantal experts gevraagd naar trends en ontwikkelingen die volgens hen bepalen hoe Nederland er anno 2025 uit zal zien, wat dat van haar burgers vraagt, welke groepen daarbij mogelijk een risico lopen en welke eisen dit aan het onderwijs- (beleid) stelt. De resultaten van deze gesprekken zijn gebruikt als input voor de ontwikkeling van twee scenario's. De scenario's zijn vervolgens gebruikt in een webdiscussie tussen deskundigen met verschillende achtergronden.

De oorspronkelijke onderzoeksvragen van de Onderwijsraad waren gericht op achterstandsgroepen van de toekomst (over 10 tot 15 jaar) en de achterstandsdimensies waarop Nederland als geheel risico loopt. In de twee voorgaande hoofdstukken hebben experts vanuit verschillende invalshoeken antwoord gegeven op deze vraag. Er is natuurlijk niet één antwoord te geven op deze vragen. In dit hoofdstuk worden daarom enkele belangrijke en interessante resultaten van de gesprekken met de experts en de webdiscussie op een rijtje gezet. Het is niet de bedoeling om in dit hoofdstuk uiteen te zetten wat precies de achterstandsgroepen en -dimensies van de toekomst zijn. Wij stippen hier enkele thema's aan die naar onze mening een belangrijke rol dienen te spelen in het vervolg van de verkenning van de Onderwijsraad, schetsen enkele kanttekeningen en hopen daarmee input te geven voor de verdere discussie over maatschappelijke achterstanden van de toekomst.

Flexibiliteit is belangrijk

Een belangrijke term, die veelvuldig door de experts wordt genoemd in relatie tot de ontwikkeling van de Nederlandse samenleving over 10 tot 15 jaar, is 'flexibiliteit'. De toekomstige samenleving vraagt een flexibele opstelling, niet alleen van haar burgers, maar ook van het onderwijs(systeem). Deze flexibele houding is nodig omdat het toekomstige Nederland volgens de experts een onzekere en snel veranderende maatschappij is, waar virtuele contacten een grote rol spelen en men niet meer direct terug kan vallen op vaste fysieke structuren. Daarbij komt dat het onduidelijk is welke beroepen en vakgebieden in de toekomst veelgevraagd zullen zijn en in welk deel van de wereld deze uitgeoefend kunnen worden. Met het oog op de onzekere ontwikkeling van nieuwe beroepen wordt het des te belangrijker om een life long learning mogelijk te maken. De deelnemers aan beide delen van ons onderzoek zien in dit verband ook een toenemend belang van vaardigheden op het gebied van informatieverwerking (het selecteren en interpreteren van kennis) en probleem oplossen. Mensen die niet hebben 'leren leren', of een gebrek hebben aan soft skills lopen in deze maatschappij het risico op achterstand. Dit risico is waarschijnlijk het grootst voor mensen met een lage intelligentie en/of een laag opleidingsniveau.

Een kanttekening die bij dit thema gemaakt kan worden, is dat men zich moet realiseren dat het vergroten van flexibiliteit een riskante strategie kan zijn voor het onderwijs, aangezien het kan leiden tot vage didactiek en te algemene, generalistische studies. Het zou ook de voorkeur kunnen verdienen om vanuit het oogpunt van het onderwijs jongeren een vak te leren, zodat zij een solide basis hebben om van daaruit verder te groeien en op deze wijze de flexibiliteit die nodig is voor de

toekomst, vorm te geven. In het verlengde hiervan is het van belang erop te wijzen dat flexibiliteit en specialisme ook samen kunnen gaan. Door op latere leeftijd een nieuwe specialisatie te beginnen, geeft men ook vorm aan een flexibele ontwikkeling. Uit het perspectief van vergrijzing is echter korter en efficiënt leren waarschijnlijk een noodzaak.

Het gesignaleerde belang van informatievaardigheden, het kunnen interpreteren en selecteren van kennis, vergt niet per definitie grote aanpassingen van het onderwijs. Deze vaardigheden komen vaak al aan bod in het kader van bestaande vakken, zoals bijvoorbeeld wiskunde.

Wie staat centraal: de samenleving of het individu

Uit de bijdragen van de gesprekspartners en de resultaten van de webdiscussie is een spanning voelbaar tussen de belangen van de maatschappij en de belangen van het individu. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in het feit dat men zowel behoefte signaleert aan een brede opleiding als aan onderwijs dat aansluit bij de specifieke belangstelling en talenten van een deel van de leerlingen. Een brede basisopleiding is nodig om leerlingen in de toekomst voor te bereiden op een onzekere samenleving waar nog niet duidelijk is welk beroep ze in de toekomst zullen gaan uitoefenen. Jongeren met een hele specifieke opleiding lopen hierbij het risico op achterstand omdat zij geen baan kunnen verwerven. Er is niet alleen flexibiliteit in leerinhouden nodig, maar ook in leerroutes, waardoor meer mogelijkheden voor kwetsbare groepen wordt geschapen. Onderwijs op maat biedt in de toekomst mogelijkheden voor (excellente) leerlingen die in de huidige structuur buiten de boot vallen en meer tijd nodig hebben om hun talenten te kunnen ontwikkelen. In de eerste ontwikkeling staat de maatschappij centraal, in de tweede ontwikkeling staat de burger centraal. Andere opmerkingen die in dit kader zijn gemaakt, gaan over het belang van burgerschapscompetenties enerzijds en de vaardigheden om in de global local world te kunnen functioneren waar je zelf verantwoordelijk bent voor het vormgeven van je leven anderzijds.

Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt

Het is al genoemd, het is moeilijk om te bepalen aan welke beroepen en welk type werknemer er in de toekomst behoefte is. Toch zou het onderwijs zich over dit vraagstuk moeten buigen, zich afvragen waar men voor op moet leiden en hieraan gerelateerd onderwijs geven. Er is veel contact nodig tussen werkgevers en onderwijsorganisaties, waarbij de wensen van werkgevers kenbaar worden gemaakt. Over de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt is in de gesprekken en op het webforum wel een aantal verwachtingen geuit. Als Nederland zich richting kennis-economie blijft ontwikkelen, dan is er behoefte aan (meer) hoogwaardig technisch geschoold personeel. Maar het is de vraag of die wel uit eigen land moet komen (we moeten doen waar we goed in zijn). Als het goedkoper wordt om technologische kennis uit Aziatische landen te halen dan zal er op de toekomstige Nederlandse arbeidsmarkt veel minder vraag zijn naar deze hoogopgeleide werknemers dan wanneer we daarin in eigen land kunnen voorzien.

De verwachting is dat in ieder geval de ambachtelijke beroepen, die niet via 'een draadje' te doen zijn, in Nederland blijven bestaan.

Het is onduidelijk wat er gaat gebeuren met de beroepen in het middensegment (beroepen met routinematige taken). Als deze door automatisering en globalisering zullen verdwijnen worden deze werknemers aangewezen op laaggeschoold werk en verdringen zij op hun beurt de lager opgeleiden van de arbeidsmarkt.

Kortom, de verschuivingen op de arbeidsmarkt zullen ongetwijfeld resulteren in het ontstaan of bestendigen van (nieuwe) maatschappelijke achterstandsgroepen gerelateerd aan opleidingsniveau (waarbij ook hoger opgeleiden risico lopen omdat er geen vraag is naar hun capaciteiten). Maar het is moeilijk om grip te krijgen op deze situatie, zeker als ook nog een economische crisis meespeelt. De grotere flexibiliteit en verschuivingen op de arbeidsmarkt pleiten er wel voor dat leerlingen bij de keuze voor een vervolgopleiding eerder af zouden moeten gaan op intrinsieke belangstelling dan dat zij zich laten leiden door de situatie op de arbeidsmarkt.

Bijlage 1: Gesprekspartners expertraadpleging

Mevrouw R. Bronneman	Sociaal en Cultureel Planbureau
De heer R. Creemers	trendwatcher
Mevrouw R. van Dam	hoogleraar natuurwetenschappen, vice-rector magnificus Universiteit Leiden
Mevrouw J. van Dijck	hoogleraar televisie, media en cultuur, Universiteit van Amsterdam
Mevrouw J. Ferrier	directeur E-Quality (schriftelijk)
De heer H. Ganzeboom	hoogleraar sociale wetenschappen, Vrije Universiteit
Mevrouw K. Slump	Onderwijsrecht, Rensen advocaten
De heer D. Webbink	Centraal Planbureau
De heer A. Zuurmond	bestuurslid Rathenau Instituut, partner Zenc

Bijlage 2: Deelnemers interactieve webdiscussie

De heer H. van Ewijk	lector, voorzitter van het Kenniscentrum sociale innovatie aan de Hogeschool Utrecht
De heer K. Gravemeijer	hoogleraar Science- en techniekeducatie, Technische Universiteit Eindhoven
Mevrouw L. Noordegraaf	econoom en filosoof, Erasmus Universiteit Rotterdam
Mevrouw I. Orobio de Castro	E-quality
Mevrouw K. Slump	Onderwijsrecht, Rensen advocaten